

Marek Kaszewski <https://orcid.org/0000-0001-5871-7440>

Uniwersytet Pomorski w Słupsku, Polska

marek.kaszewski@upsl.edu.pl

Kaszubskie interiekcje jako baza derywacyjna

Kashubian interjections as a derivation base

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest produktywność kaszubskich interiekcji jako bazy derywacyjnej. Zgromadzono i zbadano wszystkie aktywne słowotwórczo interiekcje odnotowane w *Słowniku gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty. Wskazano najważniejsze tendencje słowotwórcze w ramach omawianego zbioru, określono realizowane modele słowotwórcze, bogaty materiał kaszubski zilustrowano przykładami wybranych gniazd słowotwórczych. Stwierdzono, iż kaszubskie wykrzykniki są ważnym składnikiem podsystemu leksykalno-słowotwórczego, wykazując się znaczną aktywnością i budując łańcuchy oraz gniazda słowotwórcze.

Słowa kluczowe: interiekcje, język kaszubski, baza derywacyjna, słowotwórstwo, morfologia, produktywność, sufiksy

Abstract

The subject of this article is the productivity of Kashubian interjection as a derivational base. All word-formation active interjections recorded in the *Dictionary of Kashubian Dialects against the Background of Folk Culture* [*Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*] by Bernard Sychta were collected and examined. The most important word-formation tendencies within the discussed collection were indicated, the implemented word-formation models were identified, and the rich Kashubian material was illustrated with examples of selected word-formation nests. It was found that Kashubian interjections are an important component of the lexical word-formation subsystem, demonstrating significant activity and building chains and word-formation nests.

Keywords: interjections, Kashubian language, derivation base, word formation, morphology, productivity, suffixes

Stan badań. Źródło materiału językowego. Cel i metodologia

Mimo wielowiekowej już, sięgającej antyku, tradycji badań nad wykrzyknikami do tej pory sformułowano jedynie kilka aksjomatów – co ważne, wywodzących się z różnych okresów nauki o języku (na przykład pierwsze propozycje klasyfikacji interiekcji) i sięgających do heterogenicznych ujęć metodologicznych. Do owych aksjomatów można zaliczyć następujące tezy: interiekcje stanowią część mowy, są wyrazami i zdaniami (a nawet tekstami) równocześnie, ich znaczenie jest silnie warunkowane kontekstem, stanowią one klasę bardzo niejednorodną wewnątrznie, ciągle nie wypracowano skutecznego modelu opisu leksykograficznego interiekcji (Krzempek, 2015: 103–104). Brak z kolei zgody na tak fundamentalną kwestię jak rozstrzygnięcie, czy onomatopeje należą do zbioru interiekcji, czy też stanowią całkowicie odrębną, niezależną klasę (Siatkowska, 1997; Maruszka, 2015).

Interiekcje jako część mowy od wielu lat są przedmiotem zainteresowania nie tylko slawistyki, lecz także lingwistyki światowej, jednak stopień opracowania zagadnień szeroko rozumianej morfologii wykrzykników ciągle pozostawia wiele do życzenia. Językoznawcy tradycyjnie skupiali się na próbach opisu onomatopei, które uznać można (choć nie wszyscy badacze problematyki podzielają ten pogląd) za jeden z podzbiorów szerokiej klasy interiekcji. Na gruncie słowiańskim próbę morfologicznej analizy tej klasy – także w kontekście jej potencjału derywacyjnego jako bazy – podejmowali przede wszystkim Tadeusz Szymański, Sybilla Daković, Elżbieta Orwińska-Ruziczka, Ewa Siatkowska, Małgorzata Malanowska-Statkiewicz oraz Mirosław Bańko (2008). Z kolei na specyfikę tej kategorii gramatycznej na gruncie kaszubszczyzny zwracano już uwagę (zob. Popowska-Taborska, 1993), wskazując przede wszystkim na – jak się do tej pory zdawało – charakterystyczne dla tego systemu językowego procesy nominacyjne, wywodzące od onomatopei lub/oraz interiekcji adanimalnych rzeczownikowe nazwy tych zwierząt (Hinze, 2009; Warda-Radys, 2009). Nie podejmowano jednakże prób systematycznej analizy kaszubskich interiekcji pod kątem ich budowy fonologicznej, morfologicznej, a także całkowicie pomijano ich wkład we wzbogacanie podsystemu leksykalnego o nowe jednostki, tworzone za pomocą mechanizmów słowotwórczych. Choć wzmianki na temat domniemanej odwykrzyknikowej genezy niektórych kaszubskich leksemów pojawiają się w *Słowniku etymologicznym kaszubszczyzny* (wymienia się tu między innymi takie interiekcyjne podstawy, jak: *aja*, *ala*, *ałka*, *kacz*, *kantowie* czy *qa*¹). Wiąże się to z pewnością z faktem uprzywilejowania w studiach nad kaszubszczyzną badań nad podsystemem fonologicznym i leksykalnym, podczas gdy słowotwórstwo było niejako odsunięte na boczny tor – uwagę skupiano raczej na aspektach różnicujących zjawiska derywacyjne na gruncie kaszubszczyzny względem języka polskiego. Należy zresztą stwierdzić, że w ramach badań slawistycznych poświęcanych językom mniejszości problematyka interiekcji analizowana sensu largo (tzn. nie tylko w ramach właściwości morfologicznych interiekcji, ale również w wymiarze ich potencjału słowotwórczego czy wchodzenia w relacje synonimii słowotwórczej) nie była podejmowana w ogóle albo jest jedynie zaznaczona (w odróżnieniu od „dużych języków”

¹ Taki zapis u Sychty. Wydaje się, że właściwsza byłaby postać wyrazu hasłowego *A-A*.

słowiańskich, dla których dysponujemy pewnymi opracowaniami tej problematyki) (Orwińska-Ruziczka, 1992; Daković, 2006). Nie wypracowano jak dotąd uniwersalnej metodologii opisu znaczeń interiekcji, choć interesującą próbę naświetlenia tego problemu z perspektywy kognitywnej stanowi seria publikacji Moniki Krzempek (2014, 2015, 2018, 2020). Za cel niniejszego szkicu – w obliczu olbrzymiej wręcz reprezentacji jednostek wykrzyknikowych w ekscerpowanym źródle, którym jest najważniejsze dzieło kaszubskiej leksykografii, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty (1967–1976) – obrano oszacowanie potencjału słowotwórczego kaszubskich interiekcji.

W niniejszym opracowaniu przykłady podane zostają zgodnie z obecnie obowiązującym standardem ortograficznym kaszubszczyzny. Jako ekwiwalenty parafraz traktuje się definicje polskojęzyczne ze słownika Bernarda Sychty (w tym rzecz jasna definicje gramatyczne), które – wraz z podanymi ilustracjami kontekstowymi użyć jednostek wypełniających gniazda – pozwalają w większości przypadków orzekać o synchronicznej pochodności derywatów. Zastosowana terminologia oraz rozstrzygnięcia metodologiczne osadzone są w paradygmatach opisanych w najważniejszych syntezach polskiego słowotwórstwa synchronicznego oraz w opracowaniach dotyczących analizy gniazdowej (zob. Jadacka, 1995; Skarżyński, 2003). Przyjmuje się tutaj rozumienie podstawowych pojęć, jak: gniazdo słowotwórcze, łańcuch słowotwórczy, para słowotwórcza, model słowotwórczy, typowy paradygmat słowotwórczy, idąc za propozycjami wywodzonymi z tradycji radzieckiej gramatyki aplikatywno-generatywnej (Polina Arkad’evna Soboleva, Sebastian Konstantinowicz Šaumjan, Aleksander Nikołajewicz Tichonov) i ich rozwińciami na gruncie polskim, których emanacją stał się *Słownik polskich gniazd słowotwórczych* (SPGS). Wybrane hierarchiczne układy, w których leksemami wyjściowymi są wykrzykniki, zilustrowano przykładami gniazd słowotwórczych, stosując konwencje przyjęte w SPGS. Uczyniono to w takim stopniu, w jakim było możliwe ustalenie relacji formalnych i znaczeniowych, w które stanowiące zbiór heterogenicznych jednostek leksemów wyjściowych (cechujące się specyficzną, odrębną od innych kategorii gramatycznych budową) wchodzi z formacjami pochodnymi synchronicznie. Te ostatnie budowane są w ramach zasad swoistego systemu słowotwórczego interiekcji, którego istnienie wskazują niektórzy badacze (Bańko, 2008: 78–93); albo też przeciwnie – inni stwierdzają brak jakichkolwiek reguł morfologicznych czy wręcz amorficzność (Siatkowska, 1977: 285–293) jednostek wykrzyknikowych.

Kaszubskie interiekcje – ich budowa, funkcje i pochodzenie

Badacze interiekcji w sytuacji braku korpusów językowych dla kaszubszczyzny muszą posługiwać się wiarygodnym materiałem słownikowym. Tradycja leksykografii sięga pierwszych lat XIX stulecia, a liczba opracowań słownikowych jest niemała, choć są one zdecydowanie niejednolitej wartości z punktu widzenia wiarygodności i użyteczności zgromadzonego w nich materiału językowego dla potrzeb badań lingwistycznych. Wydaje się, że najmniej kontrowersji budzi kwestia znaczenia wykrzykników – tutaj badacze problematyki są zgodni. Uważa się, że takie jednostki stoją w sferze pośredniej między

językowymi i niejęzykowymi środkami wyrazu oraz że kumulują one funkcje semantyczne i pragmatyczne, a także że są silnie uzależnione od kontekstu (który silnie wpływa na modyfikacje ich znaczeń). Jednak owo przekonanie nie implikuje pozytywnych rozwiązań w aspekcie opisu znaczeniowego interiekcji, a ów opis znaczeniowy nierozzerwalnie łączy się z problematyką klasyfikacji wykrzykników. Dostępnych jest wiele modeli klasyfikacyjnych, wywodzonych z różnych tradycji i epok dziejów lingwistyki – opierają się one na różnych kryteriach i wykorzystują odmienny aparat pojęciowy (Gottfried W. Leibniz, Hermann Paul, Ernst Schwentner, Wilhelm Wundt, Josef M. Kořínek, Elżbieta Orwińska-Ruziczka, Tadeusz Milewski, Maciej Grochowski). Na gruncie sławistyki największą popularność zyskał model autorstwa Macieja Grochowskiego, oparty na kryterium składniowym (Grochowski, 1989: 85–100, 1997: 16). Wydaje się jednak, iż nie jest możliwe wypracowanie koherentnego i uniwersalnego modelu klasyfikacyjnego wykrzykników. Niezależnie bowiem od przyjętego wyjściowego kryterium klasyfikacyjnego (znaczeniowego, funkcjonalnego, semiotycznego, pragmatycznego, składniowego) okazuje się, że ostatecznie to zgromadzony materiał językowy determinuje sposób klasyfikacji. Specyficzny i odrębny dla każdego języka słowiańskiego repertuar jednostek interiekcyjnych zmusza badaczy do paralelnego stosowania różnych modeli oraz prowadzi do krzyżowania się wewnętrznych podziałów klasy (nakładania się czy inkluzji zbiorów). Inaczej rzecz ujmując, model klasyfikacyjny ulega nieustannej aktualizacji – w zależności od tego, który język podlega badaniu, a także od tego, czy podejmowane badania mają charakter synchroniczny, czy też diachroniczny (typy interiekcji występujące w językach współczesnych różnią się od typów zaświadczonych historycznie; odmienny jest również sam repertuar wykrzykników, ich liczebność, budowa i funkcje, pochodzenie – jednostki rodzime i zapożyczone). Inna sprawa, że dany typ/podtyp interiekcji, marginalny w całej klasie interiekcji danego języka, może funkcjonować w pozycji centralnej tego zbioru w ramach innego systemu językowego albo na określonym etapie jego rozwoju². Kaszubskie interiekcje stanowiące komponenty podsystemu leksykalnego (w tym nieaktywne słowotwórczo, ale również wykrzykniki będące podstawami derywacji albo jej wytworami, mogące tworzyć także synonimy słowotwórcze) możemy zaszeregować do kilku grup, uwzględniając kryteria formalne, semantyczne oraz pragmatyczne. Ze względu na heterogeniczność kryteriów podziału ta sama jednostka może być włączana do różnych klas (w zależności od wybranego profilu opisu), na przykład *kùlulu* ‘okrzyk, jaki wydają, gdy się dziecko przewróci’ < *kùlac sã* 1. ‘kulać się, toczyć się’ – postrzegana z różnych perspektyw – stanowi interiekcję ruchonaśladowczą, oddzięciącą, a zarazem dodzięciącą, być może również emotywną (o ile przyjmiemy, że mamy w tym przypadku do czynienia z ekspresją, wyrażaniem współczucia) – jednostka należy w ten sposób równocześnie do różnych, krzyżujących się porządków, wyznaczających odmiennie podklasy wykrzykników (zob. rysunek 1). Stanowi w taki sposób w istocie wiązkę funkcji semantycznych

² Por. na przykład silną reprezentację zawołań na owce pochodzenia wołoskiego w języku słowackim do braku takich jednostek w językach łużyckich (Siatkowska, 1976: 72), dużą frekwencję jednostek onomatopeicznych naśladujących dźwięki muzyki w języku dolnołużyckim wobec skąpej liczby takich interiekcji w polszczyźnie, występowanie wykrzykników odmiennych – w tym funkcjonujących w licznie dualnej – w dolnołużyckim czy także w kaszubskim wobec braku fleksyjności interiekcji we współczesnej polszczyźnie itd.

i pragmatycznych. Schematycznie ową wiązkę możemy rozpisać na składowe jednostki elementarne (segmenty markerów/wskaźników różnego typu) w następujący sposób na przykładzie kaszubskiej interiekcji ruchonaśladowczej **kùlulu**:

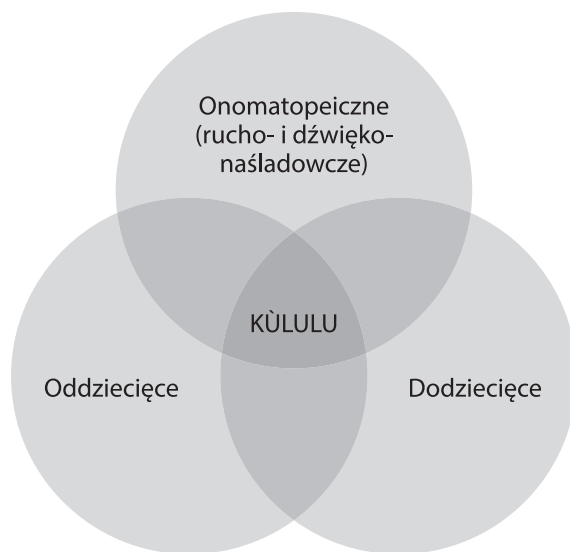
KÙLULU

+**Synt** -**Parent** -**Flex** +**Derived** -**DerivBase** [poziom wskaźników gramatycznych]

+**Mitt Inf** +**PatPers** -**PatAnim** +**Vol** -**Fat** [poziom wskaźników pragmatycznych]

-**Imit** -**Impls** +**Secund** [poziom składników semiotycznych/formalnych]

Znak minus/plus w lewej frakcji górnej przy danym markerze oznacza brak jego obecności/jego występowanie w strukturze semantyczno-pragmatycznej określonej wiązki interiekcyjnej: **Synt** (zdolność do wchodzenia jednostki w związki składniowe³), **Parent** (zdolność do funkcjonowania jednostki jako parenteza), **Flex** (fleksyjność interiekcji), **Derived** (jednostka jest efektem procesu derywacji słowotwórczej), **DerivBase** (jednostka stanowi podstawę słowotwórczą/bazę derywacyjną); **MittInf/Ad** (nadawca komunikatu – *mittens* – jest dzieckiem/dorosłym), **RecAnim/Pers** (odbiorca komunikatu – *recipiens* – to zwierzę/człowiek), **Vol** (wykrzyknik wyraża wolę, nakaz kierowany przez nadawcę), **Fat** (jednostka pełni funkcję fatoryczną); **Imit** (jednostka ma charakter onomatopeiczny), **Impls** (jednostka pełni funkcję ekspresywną), **Secund** (jednostka pochodzi od wyrazu autosemantycznego).

Rysunek 1. Iloczyn zbiorów interiekcji z przekrojem zawierającym jednostkę **KÙLULU**

Źródło: opracowanie własne.

³ Badania między innymi M. Krzemppek dowiodły, że „[...] wykrzykniki są nie tylko dostawiane do kontekstu, ale też często wchodzą w różnorodne relacje syntaktyczne, łącząc się z innymi elementami zdań, tym samym rekcja przysługuje im w znacznie większym stopniu, niż wynika to z dostępnych opracowań” (Krzemppek, 2018: 122).

Mikrogniazdo, w ramach którego interiekcja wykazuje pochodność pierwszego stopnia od podstawy werbalnej, prezentuje się następująco:

KÙLAC SĀ, KÙLNAC SĀ 1.

KÙ-LU-LU

V, INT

KÙLUL<-USZKÙ

V, INT, S

Derywat w pierwszym takcie jest efektem operacji morfologicznej, polegającej na dezintegracji podstawy oraz towarzyszącej temu procesowi reduplikacji rdzenia. W drugim takcie występuje formacja rzeczownikowa z formantem *-uszku*: *kùluluszkù*, indecl. n. ‘zabawa polegająca na tym, że dzieci wszedłszy na górę *kùlają sã* z góry na dół po wyznaczonym torze. Staczając się, wykrzykują: *kùlulu! bocón* albo *jaskùletka* albo *sowa je tu!* Ten, kto nie zбочył z toru, odbywa lot triumfalny naśladowujący głos odnośnego ptaka, np. *kle kle kle... hu hu hu* itp., po czym otrzymuje funkcję przewodnika zabawy. *Bawic sã v kùluluszki. Zabawa v kùluluszkù* (Kępa Żarnowiecka). Egzemplifikacją innego procesu wykrzyknikotwórczego jest relacja interiekcja > bezpośrednio od niej pochodny wykrzyknik, w ramach której sufiksacja (oraz współformanty) nie pełnią żadnej funkcji semantycznej, a występowanie poszczególnych form nie jest warunkowane terytorialnie: *gil! gil! gil! (gël! gël! gël!)* > *gili! gili!* ‘wykrzyknik używany podczas łechtania’ > *gilac* ‘łechtacz, łaskotać’ > *pògilac* ‘nieco połechtacz’/ *wëgilac* ‘wyłechtacz’; *haha!* obok *hahaha!* ‘wykrzyknik zachęcający dziecko do spania’ > *haszkù* ‘ts.’ > *hahaszkù!* ‘ts.’; *hop!* 2. ‘wykrzyknik podczas podrzucania dziecka na kolanach, naśladowujący jazdę na koniu’ > *hopapa/ hopsasa* ts. co *hop* w zn. 2.’; *jenëska* > *jenësk-ù* > *jenësk-ùjkù* ‘wykrzyknik wyrażający przerażenie’. Mało liczne w kaszubszczyźnie są derywaty wykrzyknikowe pochodne od czasowników i rzeczowników, budowane przez dodanie sufiksu: *młoc* ‘mleć’ > *mło-li*, *mło-li* ‘wyraz naśladowujący mielenie kaszy na dłoni dziecka’ > †† *młolòk* 1. ‘wiatrak’ (Karłowice, Puzdrowo), 2. ‘drażek, za pomocą którego wprawiano żarna w ruch’ (Puzdrowo, Potęgowo), 3. ‘pałka do rozcierania liści tytoniu na tabakę’ > † *młoleczka* 1. ‘zabawka dla dzieci, niekiedy także straszak na wróble w kształcie wiatraczka’; *prósc* ‘prosię’ > *prusz* ‘wabienie prosiąt’ (pn.) > *pruszk* pieszcz. ‘prosię płci męskiej’ (pn.) > *pruszka* ‘świnka’ (pn.); *pùrtac* 1. eufem. ‘oddawać głośno wiatry’ > *pùrt*, eufem. wyraz a) ‘naśladowający głośne oddawanie wiatrów’ (śr.): *Jò le zrobił pùrt, pùrt i to ze mie szło*; b) ‘naśladowający warkot silnika motocyklowego, zwł. przy zapalaniu’ > *pùrtk* 5. ‘neolog. międzywojenny: motocykl’: *Pùrtk zrobił pùrt, pùrt i òn bël za górą* (pn., śr.). Budowa kaszubskich interiekcji, szczególnie w ramach zbioru onomatopei, jest w części tożsama z modelami fonologicznymi (symbolika dźwiękowa) i słowotwórczymi języków słowiańskich, zachowując przy tym swoiste właściwości akustyczne, morfologiczne oraz pragmatyczne: na przykład występowanie wykrzykników odmiennych, kumulujących nie tylko zróżnicowane funkcje, jak wolitywność i fatyczność, lecz także zachowujące fleksję wewnętrzną przed wygłosową partykułą *-le*. Owa właściwość jest uwarunkowana pragmatycznie, tj. wskazuje na liczbę adresatów komunikatu albo także na ich wiek (*w’ejtale* – wykrzyknik kierowany zazwyczaj do większej liczby osób, *wejcele* – wykrzyknik adresowany do jednej, starszej osoby). Podobną strukturę znaczeniową mają niektóre wykrzykniki dozwierzące, różniące

się między sobą od strony formalnej w zależności od wieku przywoływanego czy naśladowanego pod względem wydawanych przez nie dźwięków zwierzęcia (na przykład *fit, fit* używa do naśladowania dźwięków młodych gąsek) (tamże, 157). Pod względem struktury fonologicznej reprezentowane są zarówno interiekcje jednosylabowe, jak i wielosylabowe (ta druga grupa jest dominująca), funkcjonują one także jako frazemy i zwroty (o ile przyjąć szerokie rozumienie pojęcia interiekcji, dopuszczające w skład tego zbioru także konstrukcje składniowe i wyrażenia niezdaniowe, stanowiące interiekcje sekundarne). Pod względem struktury fonologicznej kaszubskie interiekcje rzadko oparte są na geminacji (*aaa!* ‘wykrzyknik wyrażający zmęczenie, używany przez *morã* – „zmoreń” podczas duszenia człowieka’, *beee*)⁴ czy na metatezie (na przykład *ble* > *bebl* > *beblac/beblotac* > *bebel* ‘gęsta potrawa, *fig.* rozgotowane ziemniaki’, *bebla, beblotka* ‘gęsta potrawa, szczególnie zacierka’, także jako nazwa feminatywna od *beblot*), jak również na sufiksacji (*gil* > *gili, mlóc* > *mloli, mlol; mi, mi* > *mis, mis*). W ramach procesów derywacyjnych zdecydowanie najczęściej powstają interiekcje reduplikowane, natomiast znacznie rzadsze są jednostki reiterowane o liczbie komponentów większej niż dwa (na przykład: *gùl gùl gùl!* ‘wykrzyknik używany przy wabieniu indyków’, *mùj-mùj!* ‘zawołanie na kota’, *nét, nét!* ‘wabienie świni, zwł. prosiąt’, *tut, tut!* ‘wyraz, którym zachęcają prosię do ssania z butelki’, *wùl! wùl!* interj. ‘wabienie gęsi’). Jednym z osobliwych, właściwych kaszubszczyźnie mechanizmów budowania interiekcji jest przyłączanie prymarnej partykuły o charakterze wzmacniającym, a dopiero następnie dodawanie do segmentu sufiksu ekspresywnego. W ten sposób tworzony jest niejako wykrzykniowy ekwiwalent rzeczownikowego deminutywum drugiego stopnia: *ala!* > *alaze* > *alazinkò!* ‘wykrzyknik wyrażający zdziwienie, połączony najczęściej z jakimś innym wyrazem’.

Przegląd materiału – aktywność słotwórcza kaszubskich wykrzykników

Funkcjonowanie interiekcji w słowiańskich podsystemach derywacyjnych w wymiarze ich produktywności jako bazy słotwórczej budziło pewne zainteresowanie badaczy. Koncentrowano się przede wszystkim na jednym wymiarze – mianowicie na aktywności słotwórczej bazowych onomatopei jako podstaw słotwórczych (jednostek wyjściowych) pochodnych czasowników dźwiękonaśladowczych (stanowiących ogniwa łańcuchów lub gniazd słotwórczych). W nielicznych pracach poświęconych interiekcjom kaszubskim przede wszystkim zwracano uwagę na ich bardzo dużą frekwencję (szczególnie w porównaniu z językiem polskim), zróżnicowanie nacechowania emocjonalnego, właściwości pragmatyczne (Popowska-Taborska, 1993) i zdolność do uczestnictwa w procesach nominacji poprzez nominalizację wyjściowej interiekcji (Warda-Radys, 2009). W wyniku poszukiwań odpowiedzi na pytania o potencjał derywacyjny kaszubskich wykrzykników,

⁴ Geminację w ramach procesów przebiegających w ramach struktur o charakterze interiekcji, które cechują się nietypową budową w porównaniu z innymi częściami mowy, można potraktować jako zjawisko graniczne – stojące pomiędzy podsystemem dźwiękowym a słotwórczym języka.

a także o możliwość wskazania dominujących modeli słowotwórczych oraz typowych paradygmatów sporządzono kilka poglądowych gniazd słowotwórczych, budowanych wokół niepochođnych leksemów wykrzyknikowych. W strukturze owych gniazd uwzględniono także synonimy słowotwórcze reprezentujące kategorię nazw środków czynności. Kaszubskie gniazda z bazową interiekcją cechują się różną głębią – w najgłębszym z nich łańcuchy sięgają trzeciego taktu.

BIŹA ‘zespół wyrazów przy kołysaniu i usypianiu dzieci’

biż-(ac) ‘do dzieci: kołysać’	Int, V
biż-ónka ‘kołyska’	Int, V, S
biż-ówka ‘kołyska’	Int, V, S
biż-k-(ac) ‘kołysać’	Int, V, V
ù-biżac ‘ukołysać’	Int, V, V
ùbiż-k-ac ‘deminut.’	Int, V, V, V
pò-biżac ‘pokołysać trochę’	Int, V, V
póbiż-k-ac ‘deminut.’	Int, V, V, V

Gniazdo 1.

Prawie identyczną strukturę ma gniazdo zbudowane wokół synonimicznej interiekcji *bibón* (o areale występowania ograniczonym do północnych Kaszub), obejmujące verba *bibac*, *pòbibac*, deminutywne *póbibkac*, *ùbibkac* oraz wariantywne rzeczownikowe derywaty instrumentalne: *biba*, *bibka*, *bibùla*, *bibùlka*, *bibùszka*. Z kolei nieco mniej głębokie jest gniazdo zbudowane wokół bazowej onomatopei *beee*, w którym znajdują się cztery łańcuchy sięgające drugiego taktu:

BEEE ‘naśladowanie beku owcy, względnie płaczu’

beczec 2. ‘głośno płakać’	Int, V
bek-(ø) 2. ‘płacz’	Int, V, S
becz-k ‘płaczek’	Int, V, S
becz-òch ‘płaczek’	Int, V, S
bek-sa ‘płaczek’	Int, V, S

Gniazdo 2.

W przypadku interiekcji *gùl gùl gùl* (zob. gniazdo 3) można zastanowić się – tak jak odnośnie do wykrzykników opartych na reiteracjach – czy mamy do czynienia z dezintegracją niefleksyjnej części tematu. Wydaje się jednak, iż jako inwariant można potraktować jedynie podstawowy komponent o charakterze pojedynczej sylaby. Kolejność derywacyjna w gniazdach, których leksemem wyjściowym jest onomatopeja adanimalna, w kaszubszczyźnie często obejmuje układ: czasowniki onomatopieczne w pierwszym i niekiedy drugim takcie, nazwy osobowych i nieosobowych subiektów czynności w drugim takcie; możliwe są także układy z pominięciem onomatopiecznego verbum, gdzie interiekcja bezpośrednio motywuje rzeczownik agentywny/atrybutywny, będący (niekiedy nacechowaną ekspresywnie – melioratywnie lub pejoratywnie) nazwą zwierzęcia (por. gniazdo 4).

GÙL GÙL GÙL ‘wykrzyknik używany przy wabieniu indyków (pd.), indyków i indyczek (pn., śr.) oraz przy naśladowaniu głosu indyka’ (Puzdrowo, Sierakowice, Gowidlino)

gùl(-ac) ‘o indykach: wydawać głos’	Int, V
gùł(-a) ‘indyczka’	Int, V, S
gùl-ôcz ‘indyk’	Int, V, S
gùl-ôszk ‘chłopiec zaczepny, czupurny’	Int, V, S
gùl-ôk ‘indyk’	Int, V, S
gùl-ôrz ‘indyk’	Int, V, S
gùl-as ‘indyk’	Int, V, S
gùl-ón ‘indyk’	Int, V, S
gùl(gòt)-ac 2. ‘mówić szybko i niewyraźnie, bełkotać’	Int, V, V
gùlgòt-ø 1. ‘bełkot’, 2. ‘mężczyzna...’	Int, V, V, S
gùlgòt-ka ‘kobieta...’	Int, V, V, S, S
Gniazdo 3.	

PIL ‘wyraz, którym przywołują gęsi’

pil(-a) pieszczotl. ‘gąska’	Int, S
pil-ka ‘dem. od <i>pila</i> ’	Int, S, S
pilecz-ka ‘dem. od <i>pilka</i> ’	Int, S, S, S
pil-uszka ‘dem. od <i>pilka</i> ’ (Gochy)	Int, S, S, S
pilcz-in ‘adj. poss. od <i>pilka</i> ’	Int, S, S, Adj
pil-inka ‘pieszczotl. gąsię’ (śr.-zach.)	Int, S, S, S
pil-ónka ‘pieszczotl. gąsię’ (spor. pn.-zach)	Int, S, S, S
pil-ilka ‘pieszczotl. gąska’	Int, S, S, S
pilil-eczka ‘dem. od <i>pililka</i> ’	Int, S, S, S, S
pil-ã ‘gąsię’ (Kościerskie, rzadziej Kartuskie)	Int, S, S
pil-ątko ‘dem. od <i>pilã</i> ’ (Żarnowieckie)	Int, S, S
pil-ôk ‘większe gąsię, gąska’ (Przyjezierze Wdzydzkie)	Int, S, S
pil-aks ‘z odcieniem złośli.: ‘gęś’ (pn.-zach.)	Int, S, S
pil-as ‘gąsię’ (sporad. pn.)	Int, S, S
pil-och ‘gąsię’ (Zabory)	Int, S, S
pil-c ‘rzadko, pejor. ‘gąsior’ (Kępa Swarzewska, Kępa Żarnowiecka)	Int, S, S
pilc-och ‘gąsior’ (jw.)	Int, S, S, S
pil-ëca 1. ‘młoda gęś’ (Kępa Żarnowiecka)	Int, S, S
pil(-ac) ‘o gąsiętach: piszczeć’ (Przyjezierze Raduńskie)	Int, V
Gniazdo 4.	

Jak wspomniano, charakterystyczne dla kaszubszczyzny – na co zwracano już uwagę w skromnej literaturze przedmiotu (Hinze, 1987; Warda-Radys, 2009) – były procesy

nominacyjne polegające na motywowaniu przez interiekcje licznych nazw zwierząt⁵, przy czym warto także zwrócić uwagę na reprezentację w ramach owych układów regularnie budowanych formacji deminutywnych i hipokorystycznych: *hep! hep!* ‘wykrzyknik używany przy wabieniu kozy’ > *hepa* ‘koza’ (pd.) > *hepka* 1. ‘dem. od *koza*’ > *hepùszka* ‘dem. od *hepka*’; *his, his!* ‘wykrzyknik używany podczas wabienia konia, szczególnie źrebaka’ > *hisk/hiska* ‘pieszcz. młody źrebak’; *hacz, hacz* ‘wykrzyknik używany przy wabieniu źrebaka’ > *haczk* ‘mały, słaby koń’; *krusz, krusz!* ‘wykrzyknik, którym wabią krowy, szczególnie cielęta’ > *krusza* ‘krówka’ > *kruszk* dem. od *krusza* > *kruszuchna* dem. od *kruszk* ‘krówka’, a także motywowane bezpośrednio przez rzeczownik *krusza* – *kruszatko* ‘cielątko’, *krucha* ‘rzadko: augm. od *krusza*’ (Puckie), *krusznik* ‘rzadko: ‘byk’ (pn.-zach.), *kruszëc sã* ‘o krowie: objawiać chęć zaspokożenia popędu płciowego’ (Puckie), †*kruszëwc* eufem. ‘o mężczyźnie wyprowadzającym byka do krowy’ (pn.-zach.), *kruszewé* ‘rzadko: ‘opłata za pokrycie krowy’ (pn.); *mù!* obok *mù!* ‘naśladowanie głosu bydłowego’ > *mù* indecl. f. pieszcz. ‘krówka’/ *mùla* f. w jęz. dzieci: ‘krówka’ (pn.-zach.) > *mùlka* f. dem. od *mùla* (jw.) > *mùleczka* f. dem. od *mùlka* (jw.) oraz motywowane bezpośrednio przez *mùlka* verbum *mùlkac* pieszcz. o krowie: ‘wydawać głos’ (jak wyżej).

Bogactwo i stopień skumulowania komponentów fonologicznych i morfologicznych budujących kaszubskie interiekcje nie tylko wpłynęły na wariantywność kształtu formalnego jednostek wyjściowych, lecz także nastroczały dodatkowych problemów interpretacyjnych w ramach zjawiska motywacji słowotwórczej: niejednokrotnie trudno jest rozstrzygać o relacjach (pochodności synchronicznej) w ramach łańcuchów i gniazd słowotwórczych zawierających interiekcje, na przykład *bebl* > *ble* czy *ble* > *bebl*, *bebl* > *bebel/bebla* ‘gęsta potrawa, fig. ‘rozgotowane ziemniaki’ czy *beblac* > *bebel/bebla*; *beblotac* > *beblot* ‘gęsta potrawa, szczególnie zacierka’ czy może *bebl* > *beblot* > *beblotac*. Z kolei sieć układów motywacyjnych, w które uwikłane są dźwięko- i ruchonaśladowcze jednostki interiekcyjne, bywa w kaszubskim niejednokrotnie bardzo skomplikowana, a repertuar jednostek motywowanych cechuje się niekiedy sporą redundancją, co jest konsekwencją zróżnicowania terytorialnego z jednej strony, a z drugiej – efektem tendencji agentywnych i atrybutywnych formacji opartych na wykrzyknikach do nabywania polisemii będącej efektem derywacji semantycznej, która dawała znaczenia o charakterze symilatywnym, metonimicznym i metaforycznym, także mających dodatkowe zabarwienie ekspresywne: *dër dër dër!* ‘naśladowanie gęgających gęsi, sposób wabienia gęsi’ (Puszcza Darżłubska) > *dërdac* ‘gęgać’, ‘pleść, gadać’, ‘robić masło’, ‘mleć tabakę, rozcierać liście tabaki na proszek do zażywania’ (Parchowo), ‘podskakiwać; iść, podrygując, drobno stąpać’, ‘spieszyć się’ (Brzeźno Szlacheckie), ‘machać nogami’ (pd.), drzeć, kołysać się’ > *dërda* 1. ‘rzadko ‘gęś’ (Puszcza Darżłubska), 2. ‘osoba drobno stąpająca (Sianowo), podrygująca

⁵ Konfrontacja podobnych łańcuchów oraz gniazd w języku kaszubskim i dolnołużyckim pozwala wnioskować o pewnych zbieżnościach w tym zakresie: por. dln.-łuż. *haj, haj haj* ‘wykrzyknik języka dziecięcego używany do przywoływania małych zwierząt i swoich pupili, a także dzieci’ > *hajka/ajeka* ‘mały kot, ukochany kot’, ‘kotek pieszczołek’ > *hajkaś/ajekaś* ‘głaskać’; *hunč, hunč* > *hunczka hunczka* ‘zawołanie na świnię, by weszły do obory’ > *hunčo, hunčo* ‘ts.’ > *hunčko, hunčko* ‘ts.’ > *hunča* ‘w języku dzieci: pieszczotliwie o świni’ > *hunčka* ‘dem. od *hunča*’; *kibut but but* ‘naśladowanie głosu szpaka’ > *kibut* ‘szpak’ > *kibutk* ‘dem. od szpak: młody lub mały szpak’ > *kibutowy* ‘należący do szpaka, taki jak u szpaka’ (przykłady za słownikiem A. Muki – badania własne).

podczas chodzenia' (Kępa Żarnowiecka), 3. żartobl. 'o maślnicy w postaci świętego stożka' (Nakla, Borowy Młyn), 4. zwykle *derdë* pl. 'biegunka, rozwolnienie', 5. 'człowiek gadatliwy' (Zabory)/*derdôcz* 1. 'gąsior, samiec gęsi' (pd.); 2. (Przyjezierze Wdzydzkie) zob. *derdôk* w znac. 2./*derdôk* 1. 'gadula, pleciuga' (Jamno, Sylczno, Chośnica). 2. żartobl. 'o dziurkowanym krążku osadzonym na kijku, służącym do bicia śmietany na masło w maślnicy' (Parchowo), przenośnie 'także o prąciu męskim'/*dërotac* 'gęgać', comp.: *wëdërotac* 'zmusić do zaprzestania gęgania' (pn.-zach.) > *dërot* 'gąsior' (Kępa Żarnowiecka) > *dërotka* 'gęś'; *dërdôczka* 'kobieta gadatliwa' (Jamno); *derdôl* 'gadula' (Borzyszkowy); *dërdoch* 'gadula' (Wojsk), *dërdanka* (Przyjezierze Wdzydzkie), zob. *derda* w znac. 4. *dërdawnik* (Węsiory), zob. *derdak* w znac. 2., *dërdawnica* (Węsiory), zob. *derda* w znac. 3., *dërdelnica* (Parchowo), zob. *dërda* w znac. 3., *dërdelnik* (Parchowo), zob. *derdôk* w znac. 2., *dërdnica* (Kistowo, Żakowo, Bigusewo), zob. *dërda* w znac. 3. *dërdnik* (jw.), zob. *derdôk* w znac. 2., *dërdonica* (Sulęczyno), zob. *dërda* w znac. 3., *dërdónka* 'żartobl. o śmietanie', *dërdówka* 1. 'biegunka, rozwolnienie', 2. (Kępa Żarnowiecka) zob. *derda* w znac. 3. 'maślnica', *dërdownik* (Zabory, Stężyca), zob. *derdôk* w znac. 2., *dërdownica* 1. 'kobieta pyskata' (Wiele), 2. (Zabory) zob. *dërda* w znac. 3. 'maślnica', *dërdowina* (Brzeźno Szl.), zob. *dërdónka* 'śmietana', *dërdolëc* 2. 'gadać, pleść' (Gochy) > *dërdolc* 'gadula' (Gochy) > *dërdolnica* 'kobieta gadatliwa' (Gochy); *hep* = ogpl. *hop* 'wykrzyknik wyrażający upadek z hałasem' > *hepac* 'czkać, odbijać się' > *hepka* 1. 'człowiek głuchoniemy', 2. 'jąkała', 3. 'tuman, matoł, tępak' (w tym przykładzie zakłócona motywacja znaczeniowa); *kùcz!* *kùcz!* 'wykrzyknik, którym wabia kozy': *kuczka*, *kucz*, *kucz!* > *kùcz* 'broda kozy' (pd.-zach.) > *kùcza* 1. 'broda przystrzyżona, bródka' (pd.). 2. 'grzywa konia' (pd.). 3. 'włosy opuszczone na czoło, przycięte nad brwiami, grzywka' (pd.), 4. 'stara krowa, krówsko', 5. fig. 'stara panna' (jw.). *kùcza* m., pogard. 'żyd' (pd.-zach.), *kùczka* 1. pieszcz. 'koza, kózka' (śr., pd.), 2. fig. 'bródka' (Zabory), 3. pogard. 'Żydówka' (pd.-zach.), 4. *kùczki*, pl. tant. 'zbytki, swawola' (śr.). Zgodnie z metodologią stosowaną przez polskich badaczy słowotwórstwa gniazdowego dla każdego z takich polisemów winno być skonstruowane odrębne gniazdo.

Reprezentowane są też podobne do powyższych układy, gdzie w drugim takcie pojawiają się osobowe dewerbalne nazwy agentywne, pod względem znaczeniowym bliskie formacjom atrybutywnym (Cockiewicz, 2001: 54–55), wśród nich także derywaty nieregularne semantycznie lub motywowane tylko formalnie: *hep* = ogpl. *hop* 'wykrzyknik wyrażający upadek z hałasem' > *hepac* 'czkać, odbijać się' > *hepka* 1. 'człowiek głuchoniemy', 2. 'jąkała', 3. 'tuman, matoł, tępak'; *czuder!* 'okrzyk woźnicy na konie, żeby skręciły na lewo' > *czudrowac* 'kierować końmi'/*czudrac sã* 'guzdrać się, pracować do późnej nocy' > *czudra* 'guzdrała': *Czudra nic bëlnegò nie zrobi* (Zabory).

CZUDER

czudr(-ac) sã, czudr(-owac) sã	Int, V
czudr(-a) 'guzdrała'	Int, V, S
wë-czudrowac sã	'wykręcić' (śr.)
	INT, V
	Gniazdo 5.

Część gniazd została rozbudowana wertykalnie w drugim takcie, obejmującym rzeczowniki dewerbalne: jest to konsekwencja silnego rozwarstwienia terytorialnego kaszubszczyzny i występowania regionalnych wariantów słowotwórczych. Trzeba jednak podkreślić, iż tak rozbudowana synonimia słowotwórcza należy do zjawisk rzadko reprezentowanych wśród kaszubskich formacji odwykrzyknikowych. Jeśli chodzi o stratyfikację aktywnych słowotwórczo interiekcji odnotowanych przez Sychtę pod kątem ich etymologii, można w tym zakresie formułować jednoznaczne wnioski: jednostek zapożyczonych jest relatywnie niewiele, gdy uwzględni się stosunki proporcjonalne w olbrzymim zbiorze kaszubskich wykrzykników. Przez medium polskie wchodzi do kaszubszczyzny *hajdi/hajdu* z ukraińskiego *hajda* ‘wykrzyknik wyrażający nagłe zniknięcie’ < z tur. *hayda/hayde* = pl. ‘nuże’ > *hajda* ‘człowiek stale się spieszący’, dalej – seria germanizmów, jak: *czuder* ‘okrzyk woźnicy...’ (prawdopodobnie z dln.-niem. *Schöddern* ‘trząść, wstrząsać, potrząsać, trząść się, drżeć’), *maca* (występująca także na Warmii i Mazurach), z niem. *Matz, Matzel* (hipokor. od *Matthias*) ‘wabienie kóz i królików: *mac, mac, mac!*’ > 1. *maca* ‘samica królika’. *Maca to je stara truszka. Maca, mac, mac!* (pn.-zach.); *hij, hija, hije* > *hijkac* ‘rzadko w języku dzieci: powozić końmi’ wraz z pochodnymi – *hikaka* ‘w języku dzieci: źrebak’, *hij-hop* ‘wykrzyknik zachęcający konia do ciągnięcia załadowanego wozu, zwłaszcza pod górę’; *hop* ‘wykrzyknik podczas podrzucania dziecka na kolanach, naśladujący jazdę na koniu’ > *hòpapa/hòpsasa* ‘to samo co *hòp* w zn. 2.’ / *hòpka* ‘wykrzyknik używany podczas podrzucania dziecka’ > *hòpkac* ‘piastować, nosić dziecko na rękę’ > *hòpa* ‘pieszczoch, maminsynek, często jedynak’ > *hòpka* ‘pieszczoty, karesy’; *përr!* obok *prrr!* interj. ‘zawołanie na konie, aby stanęły’ > *përa* 1. ‘stary kawaler, stara panna’, 2. ‘stary koń’. Być może do tej grupy należy też *his, his!* ‘wykrzyknik używany podczas wabienia konia, szczególnie źrebaka’ > *hisk/hiska* ‘pieszcz. młody źrebak’ (z dln.-niem. *Hüüssi* ‘w języku małych dzieci: koń’). Pod względem potencjału derywacyjnego interiekcje zapożyczone nie ustępują rodzimym wykrzyknikom onomatopeicznym i adanimalnym. Znacznie mniejszy potencjał derywacyjny wykazują w kaszubszczyźnie interiekcje prymarne, reprezentowane zaledwie kilkoma przykładami: *ala!* > *alaże* > *alazinkò, òh!* ‘wykrzyknik wyrażający żywy odruch wzruszenia, bólu, podniecenia’ > *òhac* 1. ‘stękać, jęczeć z bólu’; *në!* interj. ‘no dalej, nuże’ > *nële!* interj., zob. *ne*.

Określenie potencjału derywacyjnego interiekcji w kaszubszczyźnie okazuje się potrzebne i możliwe do wykonania, jednak sporządzenie pełnego inwentarza układów hierarchicznych w postaci gniazd słowotwórczych jawi się jako procedura nie tyle nawet nieefektywna, ile niemożliwa do zrealizowania. Jeśli słowotwórstwo gniazdowe potraktować jako model opisu derywatów, dla którego kluczowym pojęciem staje się motywacja (a najlepiej jednoznaczna fundacja), w owym modelu zaś miałyby występować alloformy powiązane z leksemem wyjściowym, zachowujące właściwy mu inwariant, to w już na tym etapie refleksji nad sensem rysowania gniazd odwykrzyknikowych należy postawić pytanie: w jakim stopniu w kaszubszczyźnie, w odniesieniu do jakiego procenta tak licznie reprezentowanych w kaszubskim interiekcji, jesteśmy w stanie taki inwariant wskazać? Odpowiedź brzmi: w stopniu niewielkim. Wariantywność postaci wyrazów hasłowych obejmujących interiekcje opisane w słowniku Sychty często jest immanentną cechą jednostek reprezentujących wzmiankowaną część mowy. Aby dowieść tej tezy, wystarczy

wskazać kilka przykładów wykrzykników cechujących się labilną budową, bez względu na lokalizację geograficzną na terenie Kaszub: *Jenëska! Jenëskù! Jenëskùjkù* ‘wykrzyknik wyrażający przerażenie’ (eufemizm prymarnego blasfemicznego *Jezës! ‘Jezu’*) > *Jenësejã* ‘wykrzyknik wyrażający przerażenie, podziw’. Dzieje się tak ze względu na niezwykle wręcz (przynajmniej w porównaniu z polszczyzną) zróżnicowanie formalne, semantyczne i funkcyjne kaszubskich interiekcji, po drugie zaś ze względu na daleki od regularności model derywacji leksemów odwykrzyknikowych. Gniazda i łańcuchy obejmujące kaszubskie formacje odwykrzyknikowe w większości byłyby wypełniane przez derywaty tworzone za pomocą formantów jednostkowych, niekiedy o osobliwej, nieznanym innym językom słowiańskim strukturze (na przykład *Jezës* > *Jenëska* > *Jenësejã* [z wygłosową nosówką], *na! na le!* interj. ‘weź!’ > *naczkòj!* interj. dem. od *na!* ‘weź’). Zatem można w tym miejscu skonkludować, iż na gruncie kaszubszczyzny nie wykształcił się stabilny model derywacyjny jednostek opartych na podstawach interiekcyjnych, mimo że można odnaleźć w słowniku Sychty znamiona formalne charakterystyczne także dla polskich leksemów odwykrzyknikowych, zawierających w części sufiksalnej *-i* oraz *-u* (Bańko, 2008: 79–80): *jenë!* ‘biada! gwałtu! rety!’ > *jenkù!* ‘ach! biada! gwałtu!’; *pyl, pyl* > *py-li-li* > *pylili* > *pylulu* ‘w ten sposób przywołuje się gęsi’ > *pyla* ‘gęś’ (ostatnie dwa przykłady za słownikiem Stefana Ramuła), *niëkù!* zob. *niëckù* > *niëczkù!* interj. ‘pieszcz., zwł. do dzieci: „nie”’ > *niëcëc, niecz!* 1. ‘przeciżyć, odmawiać słusności komu’, 2. *fig.* ‘o człowieku z tikami: rytmicznie raz po raz, mimowolnie i wbrew woli, poruszać głowę, jakby się ciągle czemuś przeczyło’ (Kępa Żarnowiecka) > *niëczk* ‘mężczyzna, który *niëcz!*’ (jw.) > *niëczka* ‘forma żeńska od *niëczk*’. W kaszubskich łańcuchach manifestują się zatem, niekiedy współfunkcjonując, różne techniki nominacyjno-derywacyjne: reduplikacja, reiteracja, geminacja, alternacja (jakościowa oraz ilościowa), wyjątkowo kompozycja (*biża + haha* > *biżahaha* ‘zespół wyrazów przy kołysaniu i usypianiu dzieci’), a także sufiksacja. Liczne w kaszubszczyźnie okazały się proste, dwu- lub trójelementowe układy o charakterze łańcuchów, w ramach których interiekcja bezpośrednio motywuje czasownik onomatopeiczny (dźwięko- lub ruchonaśladowczy): *bùc! bùc!* ‘wykrzyknik pobudzający barana do bucania: *baran, bùc! bùc!*’ > *bùcac* ‘bóść’. *Baran bùca, bik bòdze*; *czaps* ‘wykrzyknik wyrażający nagły upadek lub porwanie: *Czaps i òn ju lëżòł na zemi*’ > *czapsnac* 1. ‘ukraść, porwać’, 4. ‘upaść’. Drugą podgrupę stanowią wykrzykniki onomatopeiczne, które w pierwszym taktie dają czasowniki dźwięko- i ruchonaśladowcze, a w drugim (lub także trzecim) – rzeczowniki (pod względem kategoriałnym należące do grupy agensów osobowych i nieosobowych oraz nazw środków, obiektów czy wytworów czynności): *bùch* > *bùchnac* 1. ‘uderzyć mocno’ > *bùchalec* ‘uderzenie pięścią, kułak’ (Zabory) wraz z verbum prefigowanym i postfiksalnym – *wëbùchnac* ‘wybuchnąć’; *bùchnac sã* 1. ‘uderzyć się’; 2. ‘rzucić się na łóżko, położyć się spać, szczególnie w południe’; *czëk, czëk, czëk!* (Gochy); *czak, czak, czak!* (pn.) ‘wykrzyknik naśladowczy miarowy, cichy chód zegara, tik, tak: *Zegar roubi czëk, czëk, czëk*’ > *czëkac* (Gochy)/ *czakac* (pn.) ‘o zegarze: tykać: *Zegark czakò*’ > *czekacz* (pd.), *czakòcz* (pn.) ‘stary zegar’; *ham!* obok reduplikowanego *hamham!* ‘wykrzyknik do dzieci wyrażający ugryzienie lub połknięcie’ > *hamkac* impf. do dzieci ‘jeść’ > *hams* ‘kęs’ (pn.-zach.); *haps!* ‘wykrzyknik wyrażający chciwość’ > *hapsnac* ‘ukraść, porwać’ > *haps* ‘kęs’ > *hapsk* ‘dem. od *haps*’.

Jeśli chodzi o paradygmaty słowotwórcze⁶, to w kaszubszczyźnie w ramach zbioru formacji odwykrzyknikowych na pierwszym taktie wyodrębniają się następujące bloki wraz z wyspecyfikowanymi znaczeniami kategoryalnymi:

1. **Blok wykrzyknikowy**, obejmujący interiekcje odwykrzyknikowe, gdzie formant pełni funkcję wyłącznie strukturalną, a także obejmujący modyfikacyjne wykrzyknikowe derywaty ekspresywne.
2. **Blok rzeczownikowy**, obejmujący kategorie:
 - a) rzeczowników konkretnych, reprezentowanych przez bardzo liczne apelatywa nazywające zwierzęta ze względu na przypisywane im cechy pod względem wydawanych przez nie dźwięków lub wykonywanych ruchów, na przykład: *tut, tut!* ‘wyraz, którym zachęcają prosię do ssania z butelki’ > *tuta* ‘prosię dokarmiane mlekiem z butelki’;
 - b) nazw deminutywnych, hipokorystycznych, istot młodych oraz augmentatywnych, na przykład: *his, his!* ‘wykrzyknik używany podczas wabienia konia, szczególnie źrebaka’ > *hisk/hiska* ‘pieszcz. młody źrebak’, *krusz, krusz!* ‘wykrzyknik, którym wabiają krowy, szczególnie cielęta’ > *krusza* ‘krówka’/*krucha* rzadko: augm. od *krusza, mùj-mùj!* ‘zawołanie na kota > *mùjk* ‘pieszcz.: kot’;
 - c) nazw wytworów czynności (na przykład: *bzi! bzi!* ‘wykrz. używany przy usypianiu dzieci’ > *bzinka* ‘kołysanka’);
 - d) nazw środków czynności, na przykład: *wër! wër!* 1. ‘naśladowanie warczenia kołowrotka’ > *wërczka/werdówka* 1. ‘zabawka sporządzona z guzika o dwóch dziurkach, nanizana na podwójną nić i za jej pomocą wprowadzana w ruch, wydający brzęczący szmer’);
 - e) nazw atrybutywnych, na przykład: *ajdi/hajdu* ‘nuże’ > *hajda* ‘człowiek stale się spieszący’ (przykład jednostkowy).
W tej grupie występują również derywaty semantyczne tworzone bezafiksalnie: na przykład: *niza, niza!* ‘wykrzyknik, za pomocą którego wołają cielę lub krowę’ (Puzdrowo) > *niza* pieszcz. ‘krówka, cielątko’, *trucz!* ‘zawołanie na krowę, żeby wyszła z szkody’ > *trucz* ‘młody byk, byczek’.
3. **Blok czasownikowy**, obejmujący dominującą wśród derywatów grupę czasowników dźwięko- i ruchonaśladowczych, na przykład: *dër dër dër!* ‘naśladowanie gęgających gęsi, sposób wabienia gęsi’ > *dërdac* 1. ‘gęgać’, *fidilitką!* interj. wykrzyknik podczas tańca naśladowujący głos skrzypiec, *ham!* obok *hamham!* ‘wykrzyknik do dzieci wyrażający ugryzienie lub połknięcie’ > *hamkac* ‘do dzieci: jeść’, *mër! mër!* > *mërac* ‘rzadko: o kołowrotku do przedzenia: warczeć’, fig. ‘o kocie’, *pùrt*, eufem. wyraz a) ‘naśladowujący głośnie oddawanie wiatrów’ (śr.) > *pùrtac* 1. ‘eufem.: oddawać głośnie wiatry’, *sajdu!* ‘wyraz oznaczający nagłe zniknięcie’ > *sajdac* ‘robić wielkie kroki, skakać’, *szëder, szëder* wyraz naśladowujący, 1. ‘trzęsienie środków lokomocji’ > *szëdrowac/szëdrotac* ‘trząść, szarpać’, *szmëks!* ‘wyraz naśladowujący

⁶ Rozumiane jako zbiory realnych lub potencjalnych znaczeń/kategorii słowotwórczych charakterystycznych dla danego języka, reprezentowanych przez jednostki pochodne od tej samej podstawy, znajdujące się na tym samym taktie derywacji.

wypadnięcie, wyrzucenie' (śr.) > *szmëksnąc* 'rzucić' (śr.), *ùrtu, ùrtu* 1. 'wyraz naśladowujący kołyskę w ruchu' (pn., rzadziej śr.) > *ùrtac* 'wprawiać w ruch kołyskę, kołysać'.

W drugim takcie pojawiają się:

a) rzadko:

- nazwy czynności, na przykład: *dërdac* 6. 'spieszyć się' > *dërdë* pl. 'biegunka, rozwolnienie', *hòpkac* 'piastować, nosić dziecko na rękę' > *hòpka* indecl. n. 'pieszczoty, karesy', *szëkùtac* rzadko: 2. 'licho śpiewać, fałszować podczas śpiewu' (pn.) > *†szëkùta* 'liczy śpiew' (pn.);
- nazwy atrybutywne, na przykład: *hopkac* > *hopa* m. f. 'pieszczoch, mamin-synek, jedynak', *hopsac* 2. 'idąc, poruszać poślądkami' > *hopsa* 'kobieta poruszająca poślądkami podczas chodzenia' (Zielona Huta, Konarzyńny)/*hopsòcz* 'mężczyzna ze skaczącym chodem' (jw.)

b) często:

- nazwy osobowych i nieosobowych subiektów czynności, na przykład: *beee* > *beczec* > *bek* 'płaczek, beksa', *czakac* (pn.) 'o zegarze: tykać' > *czakòcz* (pn.) 'stary zegar', *czudrac sã* 'guzdrać się...' > *czudra* m. f. 'guzdrała', *dërdac* 2. 'pleść, gadać', 3. 'robić masło' > *derdòk* 1. 'gadula, pleciuga' (Jamno, Sylczno, Chośnica), 2. żartobl. 'o dziurkowanym krążku osadzonym na kiju, służącym do bicia śmietany na masło w maślnicy' (Parchowo), przenośnie także o prąciu męskim', *szlapac* 1. 'brodzić, pluskać' > *szlapónka* 'mała ręczna sieć na karasie, osadzona na długim trzonku', *urtac* > *ùrtówka* 1. 'kołyska', *żużac* 2. 'usypiać dziecko śpiewem i kołysaniem' > *†żużówka* 'kołyska'),
- nazwy wytworów i obiektów, na przykład: *beblac/beblotac* > *bebel* 'gęsta potrawa, fig. rozgotowane ziemniaki', *bebla, beblotka* 'gęsta potrawa, szczególnie zacierka', *bùchnąc* 1. 'uderzyć mocno' > *bùchalec* 'uderzenie pięścią, kułak' (Zabory), *hamkac* 'do dzieci: jeść' > *hams* 'kęs' (pn.-zach.) *kòskac* 'w języku dzieci: klaskać' > *kòsinka* indecl. 'gra dziecięca, polegająca na tym, że się bierze rączki dziecka i bijąc w małe dłonie, nuci się: *kosi kosi...*', *szlapac* 1. > *szłap* 1. 'tający śnieg na drogach' (Wejherowskie).

W pierwszym takcie kaszubskich formacji odwykrzyknikowych nie występuje blok przmiotnikowy (pojawia się w trzecim takcie gniazd budowanych na interiekcjach do i odzwierzęcych).

W czwartym takcie dominację osiągają nazwy żeńskie: *gùlgotka* 'forma żeńska od *gulgot*'.

Czasowniki prefigowane, często nieregularne semantycznie, o zakłóconej motywacji, mieszczą się w strefie aktywności na drugim i trzecim takcie:

- a) obejmują formacje o funkcjach wyznaczanych przez opozycję par aspektowych, na przykład: *biżac* 'do dzieci: kołysać' > *ùbiżac* 'ukołysać', *dërdac* 'robić masło' > *ùdërdac* 'zrobić masło', *gëdlac* 'łechtąć' > *wëgëdlac* 'wylechtąć', *szlapac sã* 1. 'chlapać się w wodzie, pluskać się' > *ùszlapac sã/zeszlapac sã* 'powalać się błotem, zmoczyć sobie odzienie w czasie pracy w wodzie lub podczas sloty, uszargać się', *szustac* 1. 'uciekać bardzo szybko, biegać galopem' > *szustnąc* 'uciec, skoczyć, przejechać

mimo' > *wëszustnac* 1. 'niespodzianie wyskoczyć, wylecieć', 2. 'wylać, wysypać'/
zeszustnac 1. 'byle jak coś zrobić';

- b) wskazują na osłabienie intensywności akcji w ramach formacji o charakterystyce bezwzględnej, na przykład: *biżac* > *pòbiżac* 'pokołysać trochę', *gilac* > *pògilac* 'nieco połehtać', *mùjkac* 'głaskać' > *pòmùjkac* 'pogłaskać', *ùrtotac* 'kolebać, kołysać' > *pòùrtotac* 'chwileć pokołysać';
- c) stanowią formacje o charakterze lokatywnym, na przykład: *dërdac* 6. 'spieszyć się' > *przëderdac* 'przybyć, przybiec'/*zadërdac* 1. 'zająć',
- d) dają także charakteryzujące akcje pod względem ilościowym formacje akumulatywne (*naszlapac* 'podczas prania lub mycia rozlać wodę'), formacje anihilatywne (*dërotac* 'gęgać' > *wëdërotac* 'zmusić do zaprzestania gęgania'), formacje charakterystyki względnej wyrażające intensywność przekraczającą normę (*fërkòtac* 2. 'pyskować' > *przefërkòtac* 'przegadać', *gùlgòtac* > *przegùlgòtac*), *soczowac* 'tańczyć socza' > *rozsoczowac* 'rozdeptać' (Puckie).

Na trzecim taktie mieszczą się także czasowniki deminutywne, pochodne od prefigowanych (*pòbiżkac*, *ùbiżkac*).

Podsumowanie

W sumie w słowniku Bernarda Sychty odnaleziono 83 hierarchiczne układy słowotwórcze oparte na interiekcjach, w tym 40 łańcuchów oraz 43 gniazda. Układy z wyjściową interiekcją budowały następujące **modele słowotwórcze**, rozumiane jako obrazy „[...] łączliwości słowotwórczej na poziomie części mowy, jako suma przesunięć kategoryalnych od leksemu wyjściowego [centrum gniazda] do analizowanego derywatu” (Jadecka, 1995: 142), wyrażane symbolicznie: **Int, Int; Int, V; Int, V, S; Int, V, S, S; Int, S; Int, S, S; Int, V, V; Int, V, V, V; Int, V, V, S, S; Int, S, S, Ad**. Najbardziej rozbudowane były gniazda budowane na interiekcjach onomatopeicznych (dozwierzęcych, odzwierzęcych, dodziecięcych, oddziecięcych). Statystyki wskazują wyraźnie na to, iż wykrzykniki stanowiły w języku kaszubskim wyjątkowo produktywną bazę derywacyjną, natomiast dominującą rolę odrywała w niej podklasa interiekcji onomatopeicznych oraz adanimalnych, wraz z zawierającą się w obu tych zbiorach wykrzyknikową leksyką charakterystyczną dla języka dzieci. Pod względem technik słowotwórczych reprezentowanych w obrębie par, łańcuchów i gniazd słowotwórczych od wykrzykników dominują formacje sufiksalne. Liczne są także derywaty paradygmatyczne rodzaju żeńskiego i męskiego, na przykład: *hopsasa* > *hopsac* 1. 'podrzucić dziecko na kolanach', 2. 'idąc, poruszać pośladkami' > *hopsa* 'kobieta poruszająca pośladkami podczas chodzenia' (Zielona Huta, Konarzyny)/*hopsòcz* 'mężczyzna ze skaczącym chodem' *bee* > *beczec* > *bek*, *gùlac* > *gùła*, *krusz*, *krusz* > *krusza*, *mac* > *maca*, *pil* > *pila*, *pùt*, *pùt* > *pùta*, *sżlapac* > *sżlapa*, *czudrac sã* > *czudra*. Znaczny zbiór stanowią również formacje prefigowane (*ùbiżac*, *pòbiżac*, *pòżùzkac*, *ùżùzkac*).

Należy podkreślić także, że interiekcje prawdopodobnie w każdym języku świata są zbiorem otwartym, mogącym ulegać nieustannemu poszerzaniu i przeobrażeniom (zmiennosc historyczna i wycofywanie nie tylko pojedynczych interiekcji, ale też całych

ich grup, na przykład wygasanie interiekcji łowieckich w polszczyźnie). W ramach tej grupy części mowy to przede wszystkim onomatopeje wykazują najsilniejsze tendencje do wzbogacania języka o nowe jednostki leksykalne. W przypadku kaszubszczyzny mamy do czynienia nie tylko z gigantycznym wręcz zbiorem niemotywowanych wykrzyknikowych elementów wyjściowych, lecz także z silną tendencją do rozbudowywania leksyku o jednostki pochodne od interiekcji, co dokonuje się za pomocą mechanizmów niemorfologicznych (derywacja semantyczna) oraz słowotwórczych. Znaczna potencja derywacyjna wykrzykników w kaszubszczyźnie jest faktem niepodważalnym, dającym się obserwować i analizować zarówno w ramach metodologii słowotwórstwa gniazdowego, jak i niezależnie od niej – olbrzymia liczba jednostek wykrzyknikowych i wyrazów od nich pochodnych manifestuje się wyraźnie na kartach najważniejszych słowników kaszubskich (nie tylko zatem dzieła Bernarda Sychty, ale również słowników o mniejszej doniosłości i wartości źródłowej – Stefana Ramuła czy Jana Trepczyka). Zgodnie jednak z ujęciem gniazdowym można podejmować próby przewidywania kierunków rozwojowych derywacji odwykrzyknikowej i wypełniania modeli derywacyjnych nowymi formacjami, a zatem wnioskować także o istnieniu pewnej normy słowotwórczej, która w kaszubszczyźnie w ramach układów z interiekcjami ma charakter bardziej otwarty niż na przykład w polszczyźnie czy w języku czeskim⁷. Pełny jednak ogląd mechanizmów leksykalno-słowotwórczych wiążących się z kaszubskimi interiekcjami wydaje się możliwy dopiero w sytuacji, gdy powstanie duży korpus języka kaszubskiego obejmujący także najnowszy materiał języka mówionego – do osiągnięcia tego celu, jak się wydaje, droga jeszcze daleka, mimo zasygnalizowania pewnych kierunków działań w tym zakresie w trakcie obrad Rady Języka Kaszubskiego w 2023 roku⁸.

Wykaz skrótów

dem. – zdrobniały

dln.-niem. – dolnoniemiecki

eufem. – eufemistyczny

f. – żeński

fig. – przenośny

indecl. – nieodmienny

n. – nijaki

neolog. – neologizm

⁷ Por. wnioski M. Malanowskiej-Statkiewicz, która w odniesieniu do werbalnych, onomatopeicznych podstaw derywacyjnych odpowiednio – w języku polskim i czeskim – zauważa tendencję do fundowania w obrębie gniazd o znacznej głębi innych części mowy: dla polszczyzny – rzeczowników i czasowników, dla języka czeskiego – przymiotników i przysłówków (zob. Malanowska-Statkiewicz, 2017: 263), podczas gdy w kaszubszczyźnie onomatopeiczne verbum > rzeczownik, onomatopeiczne verbum > rzeczownik > rzeczownik modyfikacyjny (deminutywny), onomatopeiczne verbum > verbum prefigowane > verbum deminutywne, onomatopeiczne verbum > verbum prefigowane > verbum deminutywne > rzeczownik deminutywny.

⁸ Wystąpienie Danuty Stanulewicz oraz Konrada Radomyskiego z Uniwersytetu Gdańskiego z referatem *Korpus języka kaszubskiego w programie AntConc – możliwości i ograniczenia*; zob też: Pomierska, Stanulewicz, 2019: 159–178.

niem. – niemiecki
ogpl. – ogólnopolski
pejor. – pejoratywnie
pieszcz. – pieszczotliwie
pl. tant. – plurale tantum
pogard. – pogardliwie
sporad. – sporadycznie
złośl. – złośliwie
żartobl. – żartobliwie

Bibliografia

- Bańko M. (2008), *Współczesny polski onomatopeikon*, Warszawa.
- Cockiewicz W. (2001), *Jak odróżnić działacza od nosiciela cechy*, [w:] Z. Cygal-Krupa (red.), *Studia językoznawcze (dar przyjaciół dla Z. Kurzowej)*, Kraków, s. 54–65.
- Daković S. (2006), *Interiekcje w języku polskim, serbskim, chorwackim i rosyjskim. Opis i konfrontacja*, Wrocław.
- Grochowski M. (1989), *Wprowadzenie do analizy syntaktycznej wykrzykników*, „Polonica”, t. 13, s. 85–100.
- Grochowski M. (1997), *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków.
- Hinze F. (1987), *Onomatopöie und Nomination. Dargestellt an pomoranischen (kaschubischen) Bezeichnungen der Wild-Avifauna*, „Zeitschrift für Slawistik”, H. 32, s. 815–823.
- Jadacka H., *Rzeczownik polski jako baza derywacyjna. Opis gniazdowy*, Warszawa 1995.
- Krzempek M. (2014), *Miejsce wykrzyknika w systemie części mowy – wykrzyknik w ujęciu kognitywnym*, „Prace Filologiczne”, nr 64, z. 2, s. 187–202.
- Krzempek M. (2015), *Semantyka czeskich wykrzykników*, „Bohemistyka”, nr 15, z. 2, s. 103–125.
- Krzempek M. (2018), *Kognitywna analiza semantyczna polskich wykrzykników*, „Stylistyka”, nr 27, s. 117–134.
- Krzempek M. (2020), *Zrozumieć wykrzyknik. Semantyka czeskich wykrzykników*, Opole 2020.
- Malanowska-Statkiewicz M. (2017), *Potencjał słowotwórczy wybranych czasowników dźwiękonaśladowczych w języku czeskim i polskim*, „Slavica Wratislaviensia”, nr 165, s. 255–265.
- Maruszka E.M. (2015), *Distinguishing onomatopoeias from interjections*, „Journal of Pragmatics”, vol. 76, s. 150–168.
- Orwińska-Ruziczka E. (1992), *Funkcje językowe interiekcji w świetle materiału słowackiego i polskiego*, Kraków.
- Pomierska J., Stanulewicz D. (2019), *Tworzenie korpusu języka kaszubskiego – dostępne źródła zdigitalizowanych tekstów*, „Acta Cassubiana”, t. 21, s. 159–178.
- Popowska-Taborska H. (1993), *Kaszubskie interiekcje wyrażające zdziwienie, zniecierpliwienie, gniew*, [w:] *Philologia slavica. K 70-letiju N.I. Tolstogo*, Moskwa, s. 389–393.

- Siatkowska E. (1976), *Zachodniosłowiańskie zawołania na zwierzęta*, Warszawa.
- Siatkowska E. (1977), *Z morfologii tzw. wyrazów amorficznych w języku polskim, czeskim i słowackim*, „Slavia Occidentalis”, nr 37, s. 285–293.
- Siatkowska E. (1997), *Wyrazy dźwiękonaśladowcze a wykrzykniki (Studium porównawcze na materiale czeskim i polskim)*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 99–105.
- Skarżyński M. (2004), *Słownik gniazd słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, t. 3–4, Kraków.
- Skarżyński M. (red.) (2003), *Słotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowania*, Kraków.
- Szymański T. (1977), *Derywacja czasowników onomatopeicznych w języku bułgarskim*, Wrocław.
- Warda-Radys L. (2009), *Mowa zwierząt w Słowniku gwar kaszubskich Bernarda Sychty*, „Acta Cassubiana”, t. 11, s. 155–165.

